

Винар С. М.,

старший викладач кафедри романської філології та компаративістики
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

ТРАНСФОРМАЦІЯ МІФОЛОГІЧНОГО ОБРАЗУ: КОМПАРАТИВНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті аналізується своєрідність рецепції античних образів та сюжетів (на прикладі міфу про Іфігенію) літературою наступних епох. Основна увага зосереджена на трансформації міфологічного образу творами різних літературних стилів (Еврипід, Леся Українка), на компаративному зіставленні психологічної характеристики образу та деяких структурних елементів драми.

Ключові слова: трансформація, міфологічний образ, характер, структура драми.

Постановка проблеми. Міфологія була одним з найкращих витворів грецької уяви, зібранням образів, мотивів та символів, без яких і в наш час мистецтво не може обійтись, до яких воно постійно повертається: «Міф завжди надзвичайно практичний, насущний, завжди емоційний, ефективний, життєвий» (переклад мій – С.В.) [9, с. 401]. Вже в античній літературі було опрацьовано велику кількість міфічних сюжетів, які в наступні епохи використовувалися як у вигляді імітацій, близьких до своїх прототипів, так і у своєрідній, самобутній формі. Показовим прикладом у цьому разі може бути образ Прометея. За низкою джерел, Прометей, що створив перших людей із глини і води (Apollo. I 7,1; Ovid. Met. I 81–88)¹, розглядається як символ людської цивілізації (Plat. Prot. 320d–321e), «всі мистецтва у людей від Прометея» (Aesch. Prom. 506). Однак в інших джерелах про роль Прометея в культурному розвитку людства навіть не згадується (Soph. Antig. 332–375), або ж надається їй значно менше значення, ніж ролі Зевса (Hes. Theog. 96). Більше того, в античності існувала традиція осудливого зображення Прометея, переважно у римських авторів. Так, для Горация Прометей здійснив «злий обман», принісши вогонь, що призвело до згубних наслідків (Carm. I 3, 27–33): створюючи людину, він вклав у неї «злобу» і «безумство» лева (Carm. I, 16, 13–16); Прометей піклувався тільки про тіло, звідси всі лиха людського життя та ворожість серед людей (Propert. III 5, 7–12).

Аналіз останніх досліджень. Проблема феномена міфу, способів його трансформації у різних жанрових формах, особливостей рецепції літературою наступних епох викликає постійний інтерес учених-літературознавців. Зокрема, Олексій Лосев у «Диалектике мифа» акцентує увагу на тому, що міф з точки зору людини античної і сьогодишньої – поняття далеко не однозначні. Те, що для нас є фантастикою, для афінського глядача було безсумнівною реальністю: «... з точки зору міфічної свідомості в жодному разі не можна сказати, що міф є фікція і гра фантазії... Треба бути цілковито короткозорим у науці, навіть просто сліпим, аби не помітити, що міф є (для міфологічної свідомості, звісно) найвищою у своїй конкретності, максимально інтенсивною і великою мірою напруженою реальністю. Це цілковито необхідна категорія думки і життя...» (переклад

мій – С.В.) [9, с. 396]. І в античних драматургів, і в глядачів їхніх трагедій, не тільки рядових афінян, але й найбільш критично мислячих, якими були, наприклад, історик Фукидід чи ритор Горгій, не було сумнівів щодо існування фактів, про які повідомляв Гомер, для них це не фантастика, а реальне буття.

Вплив античного міфу на розвиток української літератури досліджено у працях А. Гозенпуда, М. Грабар-Пассек, І. Журавської, А. Нямцу, Я. Поліщука, Л. Пінського, О. Турган та ін. Вчені неодноразово зазначають, що нова епоха змінює та розширює смисл образу, ті грані, що залишилися поза увагою попередніх читачів, стають актуальними, переосмислюються і співвідносяться з вимогами нової дійсності, відбувається поглиблення того, що є співзвучним іншій добі. Відображаючи духовний досвід людства, вони набувають своєрідності на кожному окремому етапі розвитку культури, бо, потрапляючи в інші культурно-естетичні контексти, породжують нові смисли.

Мета статті. Міфологічні образи, що функціонували у світовій літературі протягом багатьох століть, посідають важливе місце і в сьогоденному літературно-художньому світі. Таким є образ Іфігенії, надзвичайно популярний в європейській літературі, та пов'язані з ним мотиви жертвності й вибору. Цей міфологічний образ як комунікативний компонент набуває значущості практично у всіх великих літературних стилях: у класицистичній драмі, в драматургії Ж. Расіна, у драмі Й.В. Гете, у модерністичній драматичній сцені Лесі Українки «Іфігенія в Тавриді». Компаративне дослідження функціонування образу Іфігенії в різних літературних стилях вимагає спеціального дослідження, і це дало би змогу з'ясувати феномен актуалізації античного міфу в українській літературі кінця XIX – початку XX століть, пов'язати його з тогочасним історико-літературним процесом в Україні, окреслити його специфіку. У нашому дослідженні зупинимось лише на компаративному аспекті функціонування міфу про Іфігенію у драмах Еврипіда та Лесі Українки. Порівняння полягатиме в зіставленні як психологічної характеристики образу Іфігенії, так і деяких структурних елементів драми.

Виклад основного матеріалу. Нагадаємо, що у міфі про Іфігенію (Ἰφιγένεια) – дочку Агамемнона та Клітемнестри відобразилися напластування різних періодів суспільної свідомості і стадій розвитку грецької релігії. У Гомера місце Іфігенії серед дочок Агамемнона займає Іфіанасса [5, с. 112], можливо, з моменту її заміни і переміщення в Тавриду. Міф про принесення у жертву Іфігенії згодом відображено у Гесіода в його «Каталозі жінок» (фрагмент 23а, 17–26), далі – у хоровій ліриці (Стесіхор, Піндар) і в афінських драматургів V ст. до н.е. Від трагедій «Іфігенія» Есхіла та «Іфігенія» Софокла дійшли лише незначні фрагменти. Однак міф про Іфігенію Есхіл згадує також у своїх «Агамемноні» та «Орестей». Міф про повернення Іфігенії з Тавриди був опрацьований також у трагедіях Софокла «Хріс» та «Алет», які не збереглися до наших днів.

¹ У статті використовуємо загальноприйняті наукові посилання на античних авторів.

Повністю збереглися «Іфігенія в Авліді» та «Іфігенія в Тавриді» Еврипіда, якого по праву вважають не лише продовжувачем, але й новатором у розвитку трагедійного жанру. Адже він змінив характер самої трагедії як за змістом, так і за формою. За відомим свідченням Аристотеля («Поетика») [2, с. 86], Еврипід змальовує людей такими, як вони є, на відміну від Софокла, який змальовує їх такими, якими вони мають бути. Еврипід, на відміну від своїх попередників, уже не захоплюється героями, що наділені величавими, надлюдськими рисами характеру, вільними від внутрішніх протиріч. Своїх міфічних героїв поет наділяє рисами, характерними для звичайних людей, тих, яких він бачить навколо себе. Критично ставлячись до будь-яких усталених норм – від міфологічних до суспільних, не вважаючи міфи канонами, він сміливо йде на деякі зміни в них, модифікує легенду так, щоб у центрі її поставити людину, якнайчіткіше змалювати її душу. Еврипіда цікавить діалектика почуттів: людина в його п'єсах завжди б'ється між протилежними пориваннями. Таким є його Агамемнон («Іфігенія в Авліді»), душу якого розривають суперечливі емоції, з одного боку, батьківські почуття, а з іншого, амбітність володаря, проводиря війська. Такою є Іфігенія, що перебуває на роздоріжжі між правом вибору і почуттям обов'язку, між слабкістю і героїзмом. Трагедійний конфлікт поет переносить у душу героя. Це вже не протиставлення двох героїв, а внутрішній конфлікт одного персонажа, психологічний конфлікт. Для підсилення внутрішнього трагізму героя Еврипід часто вдається до такого художнього засобу, як контраст. З особливою виразністю це відображено в пролозі («Іфігенія в Авліді») [6] – повна вагань і сум'яття душа Агамемнона і спокійне зоряне небо, божественна тиша навколо: *Ні звуку доквіл. Не скрикне птах, / Ані море хлопнеться. Мовчить Евріпід... / Яка божественна тиша!* Або сцена зустрічі Агамемнона з дочкою. Радість Іфігенії боляче ранить його: адже це він заманив у пастку власну дочку: *Іфігенія. Казав, що радий стрічі, а журба в очах... / Агамемнон. Ну ось, я вже веселий... в міру сил моїх... / Іфігенія. Веселий, а в очах он – це сльоза бринить.*

Прагнення поета розкрити глибини людської натури впливає і на композицію Еврипідових драм. Оскільки на перший план висувається особистість, значну увагу автор приділяє монодії – сольному співу, в якому той чи інший персонаж висловлює свої почуття. Натомість зменшується роль хору. У Еврипіда чимало пісень хору, які ми сприймаємо як ліричні вірші – вставки, але участі у розвитку сюжету хор майже не бере. В них коментується те, що не можна відобразити на оркестрі (опис грецького війська, суден морських, могутніх героїв), виражається ставлення (схвальне чи навпаки) до дій персонажа: *...ці слова – / Розумні: всяк повинен берегти дітей, / Слено підла! Через тебе й хіть твою / Така біда Атріду й діточкам його, висловлюється співчуття героям: Як жінка чужоземна твоїм болем я / Зворушуюся також, повелителю!*

Безсумнівний вплив античної міфології на європейську літературу був відчутний протягом усього її розвитку, актуалізуючись у різних літературних стилях. Така проблема є особливо актуальною для поетичної драматургії Лесі Українки, багато творів якої орієнтуються на античні сюжети, мотиви і традиції. У своїй творчості Леся Українка ніколи не обмежувалась лише національною тематикою, образами, стилем, що існували в українській літературі до неї, а намагалася досягнути світового естетичного досвіду, зміло поєднуючи його з національним, поставити загальнолюдські проблеми, знайти загальнолюдські цінності. Як відзначає сучасний український літературозна-

вець Ярослав Поліщук, Леся Українка забезпечувала «сув'язь часів не коштом руйнації і протиставлення, а способом синтезу, паралельних шляхів до істини» [10, с. 275].

Кожен митець, починаючи від Еврипіда, творив свою Іфігенію, по-своєму інтерпретуючи міфологічний переказ, відповідно до свого часу, до своїх поглядів. І. Анненський у статті «Что такое поэзия?» говорить: «... ми читаємо у давніх рядках нового Гомера, і «нового», можливо, у сенсі різновиду «вічно-го» (переклад мій – С.В.) [1, с. 204].

Деякі дослідники творчості Лесі Українки вважають, що її «Іфігенія в Тавриді» – незавершений твір. Про те, що первісний задум поетеси був значно ширший, зауважує літературознавець А. Гозенпуд: «... у драматичній поемі, крім Іфігенії, мусили бути ще дві дійові особи (три актори!) – Орест, Пілад, а також хор дівчат, хор старих городян, хор варварів» [38]. Підтвердження цієї думки знаходимо в листах самої поетеси, яка писала до матері: «Іфігенія» не буде новітньою: в ній буде хор, репліка а parte, і може, навіть, “deus ex machina” [12, с. 16]. Згадаймо, саме так завершується трагедія Еврипіда «Іфігенія в Тавриді» – на допомогу Іфігенії та Оресту несподівано приходить Афіна.

Однак Леся Українка не використовує методу “deus ex machina”, не вводить інших дійових осіб, як передбачалося раніше, Ореста і Пілада, випускає низку сцен (зустрічі з чужоземцями – Орестом і Піладом, впізнавання та ін.), одне слово, не вдається до детального викладу подій відомої легенди, а зосереджує дію навколо одного мотиву: сум Іфігенії на чужині, туга за батьківщиною. І таким чином, твір Лесі Українки, підпорядкований одній ідеї, виглядає логічно завершеним.

Іфігенія Лесі Українки часто нашоує дослідників творчості української поетеси на проведення паралелей між образом античної героїні та самої авторки, які наголошують на їхній духовній близькості. Як і героїня грецької легенди, вважає І. Журавська [7], Леся Українка приносить в жертву все – «молодість, кохання... все, все, чим красен людський вік короткий» для того, щоб творити, служити народу словом. Особливий тип ностальгії, характерний для українців, зумовлений ментальністю саме цього народу, вбачає Л. Костенко [8] в словах Лесиної Іфігенії, які вона промовляє, з тугою вдвляючись у далечинь, туди, де Греція, де Еллада: *А в серці тільки ти, / Єдиний мій, коханий рідний краю!* [11, с. 168].

На відмінність образу Іфігенії в Еврипіда та Лесі Українки вказує і А. Гозенпуд: «Прометеївських рис нема ні в Еврипіда, ні в Гете. Таврідська жриця в Лесі Українки стає втіленням могутнього патріотичного поривання, а не лише ностальгії... Це родичка Прометей і героїв Байрона, що саме в цей час заповнили яву письменницьку» [4, с. 39]. Іфігенія у Лесі Українки, як і в античній драмі, готова до самопожертви. Відмінність образу полягає в тому, що Іфігенія нашої поетеси не схилиється покірно перед долею, вона після тривалих роздумів приймає свідоме рішення, що додає їй сил і снаги до життя: *Коли для слави рідної країни / Така потрібна жертва... / Хай буде так* [11, с. 170].

Вплив античності в цьому разі простежується не лише у зверненні поетеси до відомого образу, але й до самого жанру – драми, а також у намаганні трансформувати традиції античності в структурі твору. Це насамперед наявність хору, роль якого (подібно як і в Еврипіда) полягає в коментуванні дії п'єси, вираженні свого ставлення до героїні. Як і античний поет, Леся Українка велику увагу приділяє монологу Іфігенії, що

дало можливість глибше розкрити характер героїні, передати її почуття і переживання. Монолог Іфігенії чергується з піснями хору, що структурно нагадує нам епейсодіони в старогрецьких драмах у чергуванні зі стасимами.

Якщо розглядати твір Лесі Українки як логічно завершений, то можна відзначити і наявність ексоду, роль якого виконує ремарка, яка несе в собі глибоке смислове навантаження: Іфігенія «тихою, рівною ходою віддаляється в храм». Цими словами Леся Українка вказує на ті зміни, які відбулися в душі її героїні після тривалих роздумів, після напруженої душевної боротьби (туга за батьківщиною, жаль за втраченою юністю, з одного боку, усвідомлення свого обов'язку перед рідною Елладою, з іншого), на свідоме прийняття нею рішення – жити заради батьківщини (про символічну функцію ремарок у Лесі Українки див. [3]).

Висновки. Ми розглянули символіку образу Іфігенії у Еврипіда та у Лесі Українки. Між цими двома великими авторами у європейській культурній традиції є ще два письменники, які також зверталися до образу Іфігенії, – Расін і Гете. Створені ними постаті Іфігенії продовжували в нових історичних умовах традицію Еврипіда й одночасно визначали семантику цього образу у Лесі Українки. В літературі нового часу трактовка міфологічних образів та сюжетів, їх проблематика і художня поетика настільки відрізняються від першоджерела, що це може бути проблемою подальших досліджень.

Література:

1. Анненский И.Ф. Что такое поэзия. Книги отражений. М.: Наука, 1979. 680 с.
2. Аристотель. Поетика / пер. Б. Тена. К.: Мистецтво, 1967. 136 с.
3. Винар С.М. Ремарка як паравербальний елемент комунікативної структури драми. Науковий журнал «Молодий вчений». Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2017. № 4.3 (44.3). С. 29–32.
4. Гозенпуд А.А. Поетичний театр (Драматичні твори Лесі Українки). К.: Мистецтво, 1947. 304 с.
5. Гомер. Илиада / пер. Н.М. Минского. М.: Художественная литература, 1986. 416 с.
6. Еврипид. Іфігенія в Тавриді. Трагедія / пер. з давньогр. А. Содомори та Б. Тена. К.: Основи, 1993. С. 339–388.
7. Журавська І.А. Леся Українка та зарубіжні літератури. К.: Академія наук УРСР, 1963. 231 с.
8. Костенко Л.М. Поет, що йшов сходами гігантів. Леся Українка. Драматичні твори. К.: Дніпро, 1989. С. 5–8.
9. Лосев А. Ф. Диалектика мифа. Из ранних произведений. М.: Правда, 1990. 655 с.
10. Поліщук Я.О. Міфологічний горизонт українського модернізму. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. 392 с.
11. Українка Л. Іфігенія в Тавриді. Зібрання творів: у 12 т. К.: Наукова думка, 1975. Т.1.: Поетії. С. 165–170.
12. Українка Л. До матері. Зібрання творів: У 12 т. Т. 11.: Листи (1898–1902). К.: Наукова думка, 1978. С. 13–16.

Винар С. М. Трансформація міфологічного образу: компаративний аспект

Анотація. В статті аналізуються особливості рецепції античних образів і сюжетів (на прикладі мифа про Іфігенію) літературою наступних епох. Основне уваження зосереджено на трансформації міфологічного образу произведениями різних літературних стилей (Еврипид, Леся Українка), на компаративному сопоставленні психологічної характеристики образу і структурних елементів драми.

Ключевые слова: трансформація, міфологічний образ, характер, структура драми.

Vynar S. Transformation of the myphological image: comparative aspect

Summary. The article is devoted to the reception of the antique mythology (on the example of the myth about Iphigenia) by the literature of the next epochs. The main attention is paid to transformation of the myphological image in the works of different literary styles (Euripides, Lesya Ukrainka), to comparative juxtaposition of both the psychological characteristics of Iphigenia's image and structural elements of the drama.

Key words: transformation, myphological image, character, structure of drama.